

УДК 343.843

*Дубчак Л. М.,
кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри гуманітарної підготовки
Інституту кримінально-виконавчої служби*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОГРАМ ЩОДО ЗАСУДЖЕНИХ В УМОВАХ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

У статті аналізується система виконання покарань в контексті вирішення ресоціалізаційних завдань щодо засуджених. Зазначається, що важливим тут є забезпечення професійного підходу до формування і реалізації ресоціалізаційних програм, де необхідно має враховуватися індивідуальний підхід до засуджених. Звертається увага на те, що існує ряд проблем у вирішенні завдань корекції поведінки засуджених в умовах дисонансу забезпечення ресоціалізаційної та ізоляційної функцій закладу карного.

Ключові слова: ресоціалізація засуджених; ресоціалізаційні програми; ресоціалізаційні вихователі; каральна, ізоляційна, ресоціалізаційна функції пенітенціарних установ; корекція поведінки засуджених; психологічний клімат в пенітенціарній установі.

В статье анализируется система исполнения наказания в контексте решения ресоциализационных задач по отношению к осужденным. Отмечается, что важным здесь есть обеспечение профессионального подхода к формированию и реализации ресоциализационных программ, где необходимо учитывать индивидуальный подход к осужденным. Обращается внимание на то, что существует ряд проблем в решении задач коррекции поведения осужденного в условиях диссонанса обеспечения ресоциализационной и изоляционной функций пенитенциарного учреждения.

Ключевые слова: ресоциализация осужденных; ресоциализационные программы; пенитенциарные воспитатели; карательная, изоляционная и ресоциализационная функции пенитенциарных учреждений; коррекция поведения осужденных; психологический климат в пенитенциарном учреждении.

Постановка проблеми. У сучасній пенітенціарній політиці високорозвинених демократичних держав актуальним є вирішення питання забезпечення ефективної організації системи виконання покарання засуджених із дотриманням прав людини і здійснення ресоціалізаційних впливів на засудженого. У рамках вирішення цих питань постає ряд проблем, які ускладнюють ці

завдання. Мова йде про: 1) дисонанс між виконанням ізоляційної та ресоціалізаційної функцій карного закладу в умовах відбування покарання; 2) забезпечення фахового підходу до здійснення ресоціалізаційного впливу на засуджених; 3) складність підготовки та реалізації ресоціалізаційних програм в умовах перебування в карному закладі; 4) специфічні особистісні ха-

рактистику засуджених, які формувалися у попередніх відповідних природних умовах соціального співжиття і наклали відбиток на складену делінквентну форму поведінки особистості, що важко піддається корекції в умовах досягнення повноліття тощо.

Вирішення питання реалізації ресоціалізаційних програм в умовах подолання зазначених проблем вимагає детального опрацювання завдань та методів роботи із засудженими.

Загалом процес ресоціалізації як корекції поведінки являє собою складний механізм впливу на особистість з метою модифікації особистості відносно соціальних потреб. Це передбачає фахове втручання ззовні, зокрема з боку пенітенціарного вихователя, у процес перевиховання особи з метою узгодження її поведінки із соціальними вимогами, що керуються відповідними нормами соціального співжиття, загально-встановленими моральними цінностями.

Загалом функцію забезпечення ресоціалізаційних впливів виконують ряд соціальних інституцій, зокрема установи виконання покарання, соціальні реабілітаційні центри і навіть духовні релігійні центри (церква, косяол тощо), школа і родина. Однак перед пенітенціарними установами у реалізації ресоціалізаційних впливів поставлені особливі вимоги. Це покликано специфічними функціональними особливостями пенітенціарних установ, котрі можуть дисонувати одна по відношенню до іншої.

Так загальновідомо, що основними функціями пенітенціарних установ є: відплата як кара за вчинений злочин; ізоляція від суспільства

соціальних суб'єктів, котрі несуть загрозу суспільству; відлякування інших членів суспільства від чинення подібних дій. Однак потрібно визнати, що надзвичайно важливою функцією пенітенціарних установ в сучасній кримінально-виконавчій практиці є також виправлення та ресоціалізація (перевиховання) з метою корекції асоціальної поведінки особистості. На цьому акцентує особливу увагу ст.1 Кримінально-виконавчого кодексу України [1].

Сучасна кримінально-виконавча політика високорозвинених держав якнайбільше націлена на реалізацію останньої функції, зокрема перевиховання, що визначається як «ресоціалізація засуджених». Однак постає питання, яким чином повинне забезпечуватися виконання зазначеної функції в умовах функціонування пенітенціарних установ.

Постановка завдання. З'ясування особливостей реалізації ресоціалізаційних програм щодо засуджених в умовах відбування покарань, окреслення та подолання основних проблем у забезпеченні ресоціалізаційних впливів на засуджених.

Аналіз останніх досліджень. Вирішення проблеми забезпечення ефективності реалізації ресоціалізаційних програм щодо засуджених в умовах відбування покарання займає суттєве місце в польській ресоціалізаційній педагогіці. У своїх наукових пошуках автор звернувся до праць польських вчених, фахівців у галузі ресоціалізаційної педагогіки Леслава Питки, Чеслава Чапова та Рафала Плонсека, котрі досліджують принципи реалізації ресоціалізаційних програм в умовах відбування покарання; до праць Марека Каламана,

який займається проблемами підготовки фахівців для Служби Ув'язнення та аналізує питання ролі та значення пенітенціарного вихователя у ресоціалізаційних впливах на засудженого, а також до праць Марєка Конопчинського, котрий став автором власної концепції ресоціалізації через арт-терапію. У ході аналізу концепцій зазначених авторів була здійснена спроба окреслити коло основних проблем у реалізації ресоціалізаційних програм щодо засуджених в умовах відбування покарання та шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу.

Поняття ресоціалізації у сучасній науковій літературі має декілька значень. У вузькому значенні під ресоціалізацією розуміють відповідне коригуюче виховання. У більш широкому сенсі – це (коротко) відповідне коригуюче виховання з певними елементами опіки і терапії.

Прихильником широкого значення ресоціалізації був відомий сучасний польський вчений у галузі ресоціалізаційної педагогіки Лєслав Питка, котрий зазначав, що ресоціалізація повинна означати не лише коригуюче виховання особистості, але і реалізацію опікунської функції, яка полягає в сприянні організації відповідних умов у реалізації потреб особи, до котрої застосовуються засоби перевиховання, тобто надання відповідної допомоги в організації особистої життєдіяльності з метою перевиховання [2]. Також цієї думки притримується сучасний фахівець у галузі ресоціалізаційної педагогіки Рафал Плонсек [3, с. 72].

У науковій літературі існує неоднозначне ставлення до зазначеної ознаки ресоціалізації, оскільки в сучасному світобаченні надто великим

подарунком є забезпечення опіки особі, котра порушила соціальний спокій. Більш прийнято опіку трактувати як важливий компонент соціального впливу щодо осіб в умовах їх неповноліття чи недієздатності.

Однак ураховуючи те, що місця позбавлення волі не є тим природнім середовищем, до якого звик чи навіть приготовлений засуджений, відповідно держава повинна взяти на себе зобов'язання поряд із здійсненням покарання потурбуватися про організацію особистої життєдіяльності засудженого з метою дотримання гуманітарних прав. А в умовах відбування покарання як певного роду опіка це має частково сприяти виконанню функції позитивного впливу на процес перевиховання засудженого.

Однак лише забезпечення формальної сторони організації життєдіяльності засудженого не достатньо, щоб говорити про позитивні результати у його перевихованні. Потрібна цілеспрямована ресоціалізаційна програма дій з врахуванням усіх складнощів, які породжені умовами організації пенітенціарної установи.

Загалом вимог щодо конкретного результату ресоціалізаційних впливів на особистість в реалізації ресоціалізаційних програм, особливо в умовах відбування покарання, немає. Тим паче, заходи щодо застосування ресоціалізаційних впливів тут є справою добровільною і не підлягають змушенню засудженого до участі в них. Навіть Кримінальний Кодекс не визначає загальних засад щодо примусу до ресоціалізації. Як виняток, можуть бути лише неповнолітні чи особи, до котрих мають застосовуватися спеціалістичні педагогічні чи терапевтичні впливи. У

зв'язку з цим, контроль за виконанням цієї функції пенітенціарної установи є відносний і, можливо, в деяких моментах навіть формальний.

Однак зазначений фактор не повинен зменшувати роль і значення ресоціалізаційних програм, котрі мають реалізовуватися в пенітенціарних установах щодо засуджених в умовах відбування покарання. Адже не даремно в сучасному демократичному світі пенітенціарні установи саме й трактуються як ресоціалізаційні заклади. Слід чітко усвідомлювати, що сучасна кримінально-виконавча політика повинна абсолютно бути націлена на забезпечення зазначеної функції пенітенціарних установ щодо засуджених.

Задля досягнення ефективності ресоціалізаційного впливу на засуджених потрібно, в першу чергу, керуватися професійним підходом. Це має знаходити місце у тому, що забезпечення ресоціалізаційних впливів на засуджених мають здійснювати відповідні фахівці – психологи та пенітенціарні вихователі.

Наступною важливою вимогою в процесі реалізації ресоціалізаційних програм щодо засуджених з метою досягнення ефективності ресоціалізаційних впливів є забезпечення індивідуального підходу до кожного засудженого з чітко окресленою програмою заходів і визначеною її кінцевою метою.

Однак дотримання певних вимог не вичерпує всі складнощі, які супроводжують пенітенціарних вихователів в реалізації ресоціалізаційних програм. Проблема, яка повстає в умовах відбування покарання – це наскільки можна залучати засудженого до процесу реалізації ресоціалізаційних програм і до виконання пе-

вних завдань, а також чи потрібно керуватися лише згодою останнього.

На практиці можливі лише дві ситуації, за яких допускається втягнення в ресоціалізаційний процес особи. По-перше, це коли особа сама зацікавлена на втручання в її виховний процес і сама просить про допомогу. В цій ситуації людина має розуміти, що зміни у власній поведінці і свідомості можуть наступити під контролем та за допомогою зовнішнього впливу опікуна-вихователя. По-друге, коли за рішенням суду щодо особи, котра вступила в конфлікт із законом, правовими чинниками визначається спосіб організації соціальної реабілітації засудженого.

Однак навіть в умовах винесення судового рішення щодо покарання і скерування до пенітенціарного закладу як ресоціалізаційної інституції, доречно постає питання чи застосовування примусу в моменті соціальної реабілітації щодо тієї чи іншої особи не є порушенням прав людини, а, відповідно, її честі і гідності. Адже вимогою правового визначення людини залишається реалізація потреби відчуття свободи, навіть через переживання власних помилок і з можливістю самостійно виправляти їх [4, с. 74].

Маємо так, що, відбуваючи покарання, особа знаходиться в ситуації, коли самостійно не може приймати рішення, а за неї робить вибір персонал пенітенціарної установи. Засудженому залишається вибір лише між тим, чи погодитися з порядком і правилами, які встановлені в карному закладі, чи бунтувати. У зв'язку з цим важко назвати абсолютно благодатними умови відбування покарання для забезпечення плідного ресоціалізаційного впливу.

У зв'язку з вищесказаним, потрібно усвідомлювати, що роль пенітенціарного вихователя в процесі реалізації корекційної програми впливу щодо засудженого має бути якнайбільш відповідальною. Тут повинні враховуватися ряд умов:

специфіка системи організації пенітенціарних установ, метою яких є покарання,

індивідуальний підхід до кожного засудженого.

Також ресоціалізаційна програма має бути рухливою зі зміною акцентів на напрямках реалізації поставлених завдань. І лише плановий і осмислений підхід фахівців у підготовці ресоціалізаційних програм здатний призвести до позитивних результатів в здійсненні ресоціалізаційних впливів [4].

Істотним фактором ефективної реалізації ресоціалізаційних програм і розвитку кожної особистості є власний пережитий досвід кожного засудженого, а також нинішнє оточення, яке його оточує. Очевидно, не потрібно відкидати те, що навколишнє оточення в пенітенціарній установі не є зразковим фактором ресоціалізаційного впливу. Цим додатково поскладнюються завдання, які покладені на пенітенціарних вихователів, адже останні повинні таким чином організувати роботу із засудженим, щоб максимально нівелювати його негативний вплив. Для цього необхідно вміти розігрувати в рольових іграх відповідні ситуації, в яких засуджений може засвоювати саме позитивний досвід [5].

Потрібно зазначити, що будь-які рольові ігри із засудженими в реалізації ресоціалізаційних програм в умовах перебування в закладі карного мають основну мету засвоєння

позитивного досвіду засудженим. І лише через повторюваність виконання завдань в процесі рольових ігор можливе досягнення позитивної мети. Побічним успішними досягненнями в цьому є зміна в самооцінці засудженого, піднесення власної вартості засудженого і досягнення застереження в того, щоб не продукувалося відчуття меншовартості в умовах перебування в закритому середовищі пенітенціарної установи.

Очевидно, що позитивний результат впровадження ресоціалізаційних програм досягається лише в тому випадку, коли є добровільна згода засудженого, а також співпраця засудженого і вихователя в процесі організації роботи. Єдиним ще фактором, котрий може дати позитивний результат у досягненні ресоціалізаційних впливів за умови відсутності добровільної згоди, є додаткова мотивація засудженого через усвідомлення оплачуваності через відповідні поведінкові зміни, зокрема, що йому в майбутньому це «відплатиться». А для цього необхідна особлива довіра до персони пенітенціарного вихователя та забезпечення безпеки засудженого [6].

Проблема безпеки для засудженого в умовах відбування покарання має особливе звучання, оскільки реальною є загроза засудженого від оточення подібних собі делінквентних соціальних суб'єктів. І мова тут йде, як про фізичну, так і моральну та психологічну безпеку від засуджених. Хоча не поодиноким зустрічається і моральний та психологічний тиск і зі сторони персоналу пенітенціарної установи, що також вимагає і тут свого контролю.

Досягнення безпеки засудженого забезпечується збільшенням себеі-

чного контролю і постійною працею над забезпеченням відповідних встановленим режиму та правилам форм життєдіяльності засуджених.

Складнощі в досягненні ресоціалізаційних ефектів у засуджених також додаються особливою системою організації пенітенціарних установ, які виконують функцію покарання, зокрема встановленим режимом і правилами перебування в карному закладі.

Внутрішні правила функціонування закладу карного і встановлений режим можуть породжувати нерозуміння і навіть супротив. Важливим тут є те, щоб правила організації засуджених у закладі карному були більш-менш доступними і зрозумілими. Ними потрібно було максимально мінімізувати зовнішній тиск, а їх мета повинна зводитися до вказування напрямку організації власної активності. Страх ніколи не дає позитивних результатів. Для засудженого надзвичайно важливим фактором позитивного впливу на корекцію поведінки є реалізація відчуття справедливості, що виражається у розумінні того, за що він може отримати нагороду і за що буде кари.

Важливим компонентом реалізації ресоціалізаційної програми із засудженим є безпосередній контакт. Іноді в цьому надзвичайно велику роль може зіграти навіть те, що вихователь здатний лише вислухати. І це може бути ознака того, що хтось йому хоче допомогти, а він може розраховувати на допомогу. Такий вид роботи з засудженим є таким, що сконцентрований на клієнті, зокрема на засудженому.

Згідно з прийнятими в пенітенціарних установах стандартами потрібно дотримуватися кілька фор-

мальних вимог до реалізації ресоціалізаційних програм.

Найперше, це створення відповідного психологічного клімату з атмосферою, яка пристосована до перевиховання. Є то важливою умовою, але не достатньою для реалізації ресоціалізаційних ефектів.

Другою важливою умовою є обов'язкове окреслення тривалості програми, із визначенням дати початку та кінця її реалізації, а також етапів необхідної роботи.

Третьою умовою є обов'язкове відслідковування на підставі об'єктивно складених можливостей динаміки змін в свідомості засудженого: емоційній, пізнавальній, поведінковій і суспільній стороні. Це пізнається через психологічний аналіз поведінки засудженого [7].

У цілому процес ресоціалізації особистості є довготривалим і багатозадачним.

Реалізація тільки деяких етапів процесу ресоціалізації може сприяти поступовим позитивним змінам в досягненні загальних цілей, наприклад, зниження рівня агресії в поведінці конкретного засудженого. Однак ці досягнення ще не означають, що засуджений «повернувся обличчям до суспільства». Однак це вже суттєві кроки в отриманні ресоціалізаційних ефектів і створення передумов доброго старту для подальшої корекції поведінки як в умовах позбавлення волі, так і в майбутньому, після звільнення в природних умовах організації суспільного співжиття.

Ефективність ресоціалізаційного впливу буде тим вища, чим краще будуть підібрані форми уактивнення життя засудженого до його власних потреб та інтересів. При

цьому тут важливо з'ясувати, які форми поведінки і навичок засуджених необхідно уактивнювати, щоб заспокоїти в їх психіці стимули протиправної поведінки.

Загалом надзвичайно позитивний вплив на корекцію поведінки засуджених здійснює спорт, при чому групові ігри, зокрема, футбол, волейбол, баскетбол та бокс, а також колективна мистецька творчість, зокрема театр, телетурніри, фільмова творчість.

Також досить добрий ресоціалізаційний ефект отримується, якщо засуджений може вільно переміщатися навіть по замкнутій і контрольованій території.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що пенітенціарна установа не є достатньо пристосованим середовищем для забезпечення абсолютного позитивного ефекту ресоціалізаційних впливів на засуджених, що, відповідно, сприяє засвоєнню корисних навичок та досвіду, а також вихованню властивих моральних поглядів. Однак, очевидно, ці недоліки системи організації пенітенціарних установ зовсім не нівелюють можливість досягнення позитивних ефектів в корекції поведінки засуджених.

Подолання недоліків, визначених специфікою даної ресоціалізаційної установи, можливе в умовах добре продуманої ресоціалізаційної програми з індивідуальним підходом до кожного засудженого і фахового підходу до її реалізації, що забезпечують пенітенціарні вихователі як фахівці у галузі ресоціалізаційної педагогіки та психологи. При цьому тут має враховуватися усвідомлення специфічності умов, в яких мають реалізовуватися ресоціалізаційна програма, зокрема ізоляційний характер системи виконання покарання, а також характер середовища та оточення кожного засудженого; а також засвоєні деформовані індивідуальні та психологічні характеристики кожного засудженого.

Очевидно, що в реалізації ресоціалізаційних впливів обов'язковим вагомим фактором є гуманне трактування кожного засудженого. Відповідно, кара позбавлення волі не повинна нести якихось додаткових навантажень, окрім тих, котрі є важливі для їх виконання. Адже сам брак свободи вже є суттєвим чинником, який забезпечує каральну функцію щодо засудженого.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL.: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
2. Lesław Pytka. Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne / ŁW 27320: Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej. Warszawa, 2005. 448 s.
3. Rafał Płasek. Miedzy opieka a kontrola. Swiadczenia socjalne jako narzedzie kontroli społecznej. *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja*. 2013, 21. ISSN 2300-3952 – S.71–88.

4. Czapów Czesław. Wychowanie resocjalizujące / Czesław Czapów: Sport, turystyka i rekreacja wypoczynkowo-rozrywkowa Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978. – 383 s.

5. Konopczynski M. Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych: refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej, Warszawa, Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Warszawie, 2013. 242 s.

6. Kalaman Marek R. Rola i znaczenie wychowawcy penitencjarnego w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności // W dążeniu do skutecznej resocjalizacji. Pod red. Arkadiusza Kaminskiego. Warszawa, 2013. S. 181–199. [Kalaman Marek R. Rola i znaczenie wychowawcy penitencjarnego w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności. *W dążeniu do skutecznej resocjalizacji. Pod red. Arkadiusza Kaminskiego.* Warszawa, 2013. S. 181–199.

7. Aspekty resocjalizacyjne skazanych w kodeksie karnym. Wykłady. URL.: http://pedagogika-resocjalizacyjna.wyklady.org/wyklad/621_aspekty-resocjalizacyjne-skazanych-w-kodeksie-karnym.html

L. Dubchak,

PhD in philosophy, Associate professor

Department of humanitarian preparation

Institute of criminal-Executive Service

PROBLEMS OF RESOCIALIZATION PROGRAMS IMPLEMENTATION FOR PRISONERS IN CONDITIONS OF SERVING THE SENTENCE

The article considers the penitentiary system in the context of solution of resocialization tasks regarding the prisoners. It is noted that provision of professional approach to the formation and implementation of resocialization programs is important, where individual approach to prisoners should be definitely considered.

The attention is drawn to the fact that there are some problems in solving the correction tasks of prisoners' behavior under conditions of dissonance in provision of insulation and resocialization functions of penitentiary institution. In this regard, the focusing is needed on creation of appropriate psychological environment to overcome internal protest of convicted person related to limitation of his freedom. The emphasis is also done on ensuring appropriate conditions of resocialization impact, when the gap in the moral and spiritual relation with the external social environment would have been reduced. Also the importance of acquiring confidence among prisoners in the implementation process of resocialization programs is emphasized, since a positive result can be achieved only through the consent of convicted person to cooperation.

The article draws attention to the fact that additional obstacles in achieving of resocialization impact are the mode and order of prisoners' life activity regulated by specific specialized institution. Therefore the works on achievement of external pressure minimization and provision of assistance in arrangement of prisoners' personal activity have to be conducted. An important factor in raising the confi-

dence of convicted person to resocialization educators is enabling the realization of a sense of justice.

The article proves that good results of resocialization impact are achieved in terms of humane treatment of prisoners, since a punishment of imprisonment should not carry any additional loads, except of those important for the implementation.

Key words: *resocialization of prisoners; resocialization programs; resocialization educators; punitive, insulating and resocialization functions of penitentiary institutions; correction of prisoners' behavior; psychological climate in penitentiary institution.*

Надійшла до редакції 12.09.2017